

Astudiaeth achos: effaith y cyfryngau digidol ar gynnwys a swyddogaeth *O'r Pedwar Gwynt ac Y Stamp*¹

Sara Borda Green

Ysgol Ieithoedd, Llenyddiaethau ac Ieithyddiaeth, Prifysgol Bangor

Cyflwynwyd: 24 Ebrill 2019; Derbyniwyd: 12 Awst 2019

Crynodeb: Mae'r erthygl hon yn edrych ar ddylanwad y cyfryngau digidol ar y maes llenyddol Cymraeg cyfoes wrth ddisgrifio a chymharu dau gylchgrawn llenyddol sy'n cyfuno elfennau printiedig a digidol. Lanswyd *O'r Pedwar Gwynt ac Y Stamp* yn ystod 2016, a bellach dyma'r unig ddau gyhoeddiad llenyddol yn y Gymraeg sydd â phresenoldeb cyson ar bapur ac ar-lein. Trwy eu dadansoddi caiff syniadau traddodiadol ynglŷn â'r broses cynhyrchu llenyddol eu herio, yn enwedig y rhai sy'n ymwneud â natur y gwrthrych llenyddol a rôl y cynhyrchwyr (golygyddion ac awduron) a'r derbynwyr (darllenwyr). Gan ddefnyddio cysyniadau sydd â'u gwreiddiau yn astudiaethau'r cyfryngau (Marshall McLuhan) a theori meysydd cymdeithasol (Pierre Bourdieu), rhoddir pwyslais ar bosibiliadau prosiectau sy'n cyfuno nodweddion cyfryngau a chynhyrchion llenyddol.

Allweddeiriau: llenyddiaeth Gymraeg, cylchgrawn, astudiaethau'r cyfryngau, cyfryngau digidol, cydgyfeirio.

Case study: the impact of digital media on the content and the function of *O'r Pedwar Gwynt* and *Y Stamp*

Abstract: This article examines the influence of digital media on the contemporary Welsh literary field by describing and comparing two literary magazines that combine printed and digital elements. *O'r Pedwar Gwynt* and *Y Stamp* were launched during 2016 and they are the only two literary publications in Welsh with regular presence both on paper and online. By analysing them, traditional ideas about the literary production process are challenged, particularly those relating to the nature of the literary object and the role of producers (editors and authors) and consumers (readers). Based on concepts rooted in media studies (Marshall McLuhan) and the theory of social fields (Pierre Bourdieu) the emphasis will be on the possibilities of projects that combine features of both media and literary productions.

Key words: Welsh literature, magazine, media studies, digital media, convergence.

¹ Mae'r erthygl hon yn seiliedig ar draethawd hir ar gyfer MA Astudiaethau Cymreig a Cheltaidd, Prifysgol Caerdydd.

1. Cyflwyniad

*‘A new medium is never an addition to an old one,
nor does it leave the old one in peace.’
(Marshall McLuhan 2002, t. 189)*

Yn 2016, tra oedd Brexit yn ysgwyd y Deyrnas Unedig ac Ewrop, blagurai yng Nghymru symudiad arloesol ym maes y cyfryngau a llenyddiaeth Gymraeg. Byddai *O’r Pedwar Gwylnt* (OPG o hyn ymlaen) ac *Y Stamp* (YS o hyn ymlaen) yn cyflwyno ffordd newydd o ddarllen cylchgrawn llenyddol, un sy’n cyfuno technoleg argraffu a chyfryngau digidol. Daeth rhifyn print cyntaf OPG ym mis Awst 2016, a bu gweithgaredd yn digwydd ar-lein ers Mehefin 2016. Dechreuodd YS gyhoeddi ar-lein ar ddiwedd y flwyddyn honno hefyd, ond lansiodd y rhifyn cyntaf ym mis Mawrth 2017. Mae’r erthygl hon yn canolbwyntio ar rifyn printiedig cyntaf y ddau gylchgrawn a’r gweithgaredd ar-lein cysylltiedig.

Mae’n rhaid cydnabod bod gan y byd llenyddol Cymraeg draddodiad ffrwythlon o gyhoeddiadau beirniadol a chreadigol, sy’n cynnwys teitlau fel *Taliesin* (1961–2016), *Llên Cymru* (1950–), *Y Traethodydd* (1845–), *Barddas* (1976–), *Barn* (1962–), sef cyhoeddiadau mwy sefydlog, a’r rhai mwy arbrofol fel *Tu Chwith* (1993–2011) neu *Cyfres y Beirdd Answyddogol* (1981–96) fel cyfryngau print. Cafwyd hefyd brosiectau ar-lein fel *Y Neuadd* (2013–2016), *Maes E* (2002–) ac *Annedd y Cynganeddwyr* (1998–2014), cadwyn o ffansîns sy’n gysylltiedig ag adrannau Cymraeg y prifysgolion, fel *Y Ddraig* (2012–) o Brifysgol Aberystwyth, a blogiau a ffansîns ar-lein fel *Y Tull* (2009–). Ond, fel y gwelir, newidiodd dyfodiad OPG ac YS reolau a chyrrhaeddiad y cyhoeddiad llenyddol fel cyfrwng mewn mwy nag un modd.

Pwrpas y gwaith hwn yw olrhain effeithiau’r cyfryngau digidol a goroesiad elfennau ‘oes Gutenberg’ mewn sawl agwedd ar gynhyrchu, dosbarthu a defnyddio (*consume*) cynnyrch llenyddol beirniadol a chreadigol yn y Gymru gyfoes; hefyd, edrychir ar effeithiau’r dechnoleg ddigidol ar wrthrych nodweddiadol o’r diwylliant argraffu Gutenbergaid, sef y cylchgrawn llenyddol.

PRE-PARENTHETICAL	GUTENBERG PARENTHESIS	POST-PARENTHETICAL
re-creative	original	sampling
collective	individual	remixing
con-textual	autonomous	borrowing
unstable	stable	reshaping
traditional	canonical	appropriating
PERFORMANCE	COMPOSITION	recontextualizing

Ffigwr 1 (Pettitt 2007: t. 2)

Mae ‘oes Gutenberg’ yn cyfeirio at ddiwylliant y gair printiedig ‘*dominated by the original, individual, autonomous, stable and canonical composition*’ sy’n gwrthwynebu’r diwylliant llafar ‘*dominated by the opposites of these qualities: the re-creative, collective, con-textual, unstable, traditional performance*’ (Pettitt 2007: t. 2). Y trobwynt yma yw’r datblygiadau arloesol a gyflwynwyd gan Johannes Gutenberg i’r broses argraffu ar ddiwedd y bymthegfed ganrif.

Mae Pettitt yn amlygu’r tebygrwydd rhwng y diwylliant cyn-Gutenbergiaidd a’r diwylliant digidol trwy ddadlau:

If ‘parentetical’ culture is dominated by the original, individual, autonomous, stable and canonical composition, then pre-parentetical culture is rather dominated by the opposites of these qualities: the re-creative, collective, con-textual, unstable, traditional performance, which [...] may be another way of formulating the ‘sampling, remixing, borrowing, reshaping, appropriating and recontextualizing’ characteristic of ‘post-parentetic’, digital internet culture. (2007: t. 2)

Bydd y cyflwyniad hwn yn dilyn y safbwynt hwn ac yn trafod sut mae’r diwylliant llenyddol cyfoes yn mynd trwy broses o gydgyfeirio a gorgyffwrdd rhwng y diwylliant Gutenbergiaidd a’r ‘post-parentetical’ a hynny wrth edrych ar achosion OPG ac YS. Mae’r ddau brosiect yn cwmpasu’r ochr brintiedig yn ogystal â’r digidol ac, o’r herwydd, maent yn wrthrychau cymhleth a ffurfiwyd gan elfennau amrywiol: rhifynnau print, gwefan, cyfryngau cymdeithasol a chylchlythyr. Mae’r rhain yn elfennau sy’n ategu ei gilydd er mwyn creu profiad penodol o’r cyfrwng, felly o hyn ymlaen byddaf yn cyfeirio at bob un o’r ddau brosiect fel ecosystem.

Wrth ystyried natur ddeublyg OPG ac YS, sef eu perthynas â byd y cyfryngau a’r byd llenyddol ar yr un pryd, mae dau drosiad yn ddefnyddiol: ‘ecoleg y cyfryngau’ (Marshall McLuhan) a ‘theori maes cynhyrchu diwylliannol’ (Pierre Bourdieu). Er eu bod yn wreiddiol o ddisgyblaethau gwahanol (astudiaethau’r cyfryngau a chymdeithaseg) rhydd y ddau awdur sylw arbennig i lenyddiaeth. Roedd McLuhan yn enghreifftio ei honiadau gyda Shakespeare, Yates, Joyce a Cervantes oherwydd pwysigrwydd eu rôl yn y gymdeithas yn ei farn ef gan fod ‘*language ... [is] both art and technology*’ (Gordon 2011: tt. viii-ix). Yn ei dro, seiliodd Bourdieu ei ddatblygiadau ar ddeinameg y meysydd cymdeithasol yn Ffrainc yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg, a rhoddodd sylw arbennig i sefyllfa’r maes llenyddol. O hyn ymlaen, felly, ceir safbwynt sy’n cyfuno’r cysyniadau o *ecosystem* (a’i datblygiadau diweddar) a *maes llenyddol*.

1.1 Ecoleg y cyfryngau a maes llenyddol

Mae cysyniadau Marshall McLuhan yn cyfrannu at ddeall mawredd y trawsnewid yn strwythur y cyfryngau yn ystod yr ugeinfed ganrif gan edrych ar wreiddiau newidiadau mewn llythrennedd. Ar ôl dadansoddi hanes datblygu llythrennedd ers dyfodiad y technolegau cyfathrebu cynharaf, barn McLuhan oedd mai effaith pob technoleg yw creu ‘amgylchedd’

arbennig (2011: t. lxii). Esbonia Elena Lamberti (2011) y llinell amser hon a gynigiwyd gan McLuhan fel y byd *cyn* y wyddor ffonetig, y byd ar ôl y wyddor ffonetig a'r peiriant argraffu, a'r byd *ar ôl* masnacheiddio trydan (t. xxxii). Mewn geiriau eraill, esblygiad o deyrnas llafaredd i fyd llythrennedd ar ôl Gutenberg, ac i fyd wedi ei ail-lafareiddio wedyn gyda dyfodiad y cyfryngau electronig,² a'r cysylltiad uniongyrchol sydd rhwng y cyfryngau electronig a'r rhai digidol heddiw yn caniatáu gwerthfawrogi ei ragfynegiadau cynnar. Fel y dyweda Carlos A. Scolari:

McLuhan spoke in the 1960s about the transition of the written word to 'electronic communication' (or television) but it is as if he were describing the digitalisation processes that occurred thirty years later. (Scolari 2010: t. 23)

Dyna'r sail i archwilio, fel y soniwyd eisoes, i ba raddau y mae 'gafael Gutenberg' yn parhau i fod yn bresennol mewn prosiectau newydd fel OPG ac YS sy'n parhau i ddefnyddio 'hen dechnolegau' fel y gair printiedig, ond sydd ar yr un pryd yn cydnabod a mabwysiadu cynigion a phosibiliadau'r rhai 'newydd'. Yn y rhan nesaf, trafodir cynigion damcaniaethol sy'n dadlau bod datganiadau adnabyddus gan McLuhan fel '*the medium is the message*' (2001: t. 7) neu '*the "content" of any medium is always another medium*' (t. 8) yn ennyn ystyriaeth o effeithiau'r technolegau cyfathrebu digidol heddiw, a bod y cysyniad o amgylchedd yn un canolog yn hyn o beth.

Yn fyr, o dan drosiad arweiniol ecoleg y cyfryngau, deallir ei fecaneg fewnol fel esblygiad pob ffurf (cyfrwng) dros gyfnod o amser; maes y cyfryngau fel ecosystem; amgylchedd fel natur pob cyfrwng o safbwynt yr effeithiau mae'n eu hachosi; datganoli – sef yr agwedd o *herio* strwythurau hierarchaidd, ynghyd â defnyddio ar y cyd â chyfranogiad fel gweithgareddau nodweddiadol y cyfryngau digidol.

Ar y llaw arall, lleolir y ddau brosiect dan sylw oddi mewn i'r maes llenyddol Cymraeg cyfoes. Dealla Pierre Bourdieu strwythur y gymdeithas fel cyfuniad o wahanol feysydd (diwylliannol, addysgol, economaidd, ymhlith eraill), pob un â'i reolau ei hun. Defnyddia dermau cynhyrchu diwylliannol yn seiliedig ar safbwynt cymdeithasol-hanesyddol a chreodd gyfres o gysyniadau sylfaenol er mwyn esbonio deinameg pob maes. Un o'r rhain yw 'cyfalaf symbolaidd', sef:

[A] degree of accumulated prestige, celebrity, consecration or honour [that] is founded on a dialectic of knowledge ... and recognition. (McLuhan 2001: t. 7)

Un arall yw 'habitus', sy'n cael ei ddiffinio gan Randal Johnson fel synthesis o'r elfennau canlynol: '*a "practical sense" ... that inclines agents to act and react in specific situations*', '*a set of dispositions which generates practices and perceptions*' a '*the result of a long*

² Categoriâu a gymerwyd o waith Walter J. Ong, cyd-weithiwr McLuhan yng Nghanada.

process of inculcation, beginning in early childhood (1993: t. 5). Mae'r maes llenyddol, 'an autonomous universe endowed with specific principles of evaluation of practices and works' (t. 163), yn ofod gweithredoedd sy'n dilyn habitus ei asiantau, a'r rhain yn dilyn y nod o wella eu sefyllfa ynddo, yn aml trwy gynyddu'r cyfalaf symbolaidd.

Mae'r cyfalaf symbolaidd yn gategori pwysig wrth ystyried pa safle mae asiantau OPG ac YS yn ei feddiannu yn y maes llenyddol Cymraeg ar hyn o bryd. Nid yw'r ddau dîm golygyddol yn rhannu'r un cyfalaf symbolaidd na'r un habitus a gallai hynny esbonio rhai o'u strategaethau neu, hyd yn oed, amcan penodol pob prosiect, oherwydd '*in any given field, agents occupying the diverse available positions (or in some cases creating new positions) engage in competition for control of the interests or resources which are specific to the field in question*' (Johnson 1993: t. 6).

Gyda'i gilydd hefyd, mae'r categorïau hyn yn agor y ffordd i edrych ar lenyddiaeth fel rhan o'r diwydiannau diwylliannol a'i pherthynas â masnach. Wrth drafod y broses o gynhyrchu deallusol ac artistig o ennill awtonomi ers y Dadeni, mae Bourdieu yn awgrymu'r canlynol:

The development of a veritable cultural industry and, in particular, the relationship between the daily press and literature, encouraging the mass production of works produced by quasi-industrial methods ... coincides with the extension of the public, resulting from the expansion of primary education, which turned new classes ... into consumers of culture. (Bourdieu 1993: t. 113)

Yn ôl Bourdieu, o dan system gyfalafol gellir rhyddhau prosiectau llenyddol o gyfyngiadau'r dosbarth uwch, sefydliadau eglwysig neu noddwyr er bod y rhyddid hwn yn un ffurfiol:

It constitutes no more than the condition of their submission to the laws of the market of symbolic goods (Bourdieu 1993: t. 114).

Ond dealla Bourdieu y maes cynhyrchu llenyddol fel un lle y mae egwyddorion y byd economaidd yn gweithredu mewn ffordd wrthdröedig. Bydd y fframwaith hwn yn ein galluogi i ddehongli strategaethau cynhyrchwyr OPG ac YS a chyd-destun ehangach eu gweithgarwch diwylliannol.

1.2 Datblygiadau trosiad ecoleg y cyfryngau

Yn ddiweddarach cafodd syniadau McLuhan eu gwireddu a'u datblygu yng ngwaith sawl ymchwilydd. Mae Thomas Pettitt (2007) yn ailgydio yn y safbwynt sy'n pwysleisio effeithiau gwasg argraffu Gutenberg o'r bymthegfed ganrif ymlaen. Mae'n dadlau bod 'Cromfachau Gutenberg' yn 'agor' bryd hynny ac yna'n 'cau' wedyn yn ystod ail hanner yr ugeinfed ganrif gyda dyfodiad y rhyngryd, a bod y gymdeithas heddiw'n wynebu problemau hafal i rai 'Oes Elisabeth', hynny yw, o fynd trwy newid paradeim (2007: t. 3). Cydfodola'r ddwy system felly ar ddechrau'r unfed ganrif ar hugain fel yr oedd McLuhan wedi ei ragweld:

We are today as far into the electric age as the Elizabethans had advanced into the typographical and mechanical age. And we are experiencing the same confusions and indecisions which they had felt when living simultaneously in two contrasted forms of society and experience. Whereas the Elizabethans were poised between medieval corporate experience and modern individualism, we reverse their pattern by confronting an electric technology which would seem to render individualism obsolete and the corporate interdependence mandatory. (2011: t. 1)

Mae Roger Fidler (1997) yn mabwysiadu'r cysyniad o 'amgylchedd' yn *Mediamorphosis: Understanding New Media*, lle y defnyddia'r trosiad o ecosystem i ddisgrifio system y cyfryngau; yno mae'n ein hannog i ystyried pob 'ffurf' cyfathrebu sydd ar gael mewn ffordd gydlynol, fel system gyd-ddibynnol (tt. 22–3). Trwy astudio'r system gyfathrebu yn ei chyfanrwydd, mae'r awdur yn bwriadu esbonio achosion o ddyfodiad y cyfryngau newydd fel ffurfiau sy'n dod i'r golwg yn raddol, trwy fetamorffosis yr hen rai: pan fydd ffurfiau newydd yn ymddangos, nid yw'r hen ffyrdd yn marw ond yn parhau i esblygu ac addasu (t. 16). Yma, gwelir sut mae'r datganiad '*the "content" of any new medium is always another medium*' (McLuhan 2002: t. 8) yn cael ei ailgylchu, fel petai. Yn achos OPG ac YS, gellir gweld sut mae 'hen gyfryngau' fel y cylchgrawn llenyddol neu'r ffansîn yn cael eu mabwysiadu a'u cyfuno â'r cyfryngau digidol.

Yn Unol Daleithiau America, mae Henry Jenkins yn arbenigo mewn astudiaethau o gymunedau *fans*, y diwylliant pop prif ffrwd a'r cyfryngau torfol. Yn *Convergence culture: where old and new media collide* (2006), canolbwyntia ar y ffenomen o ddefnyddio (*consume*) cynhyrchion diwylliannol – a'r cyfryngau yn benodol – ar y cyd (*collective consumption*) (t. 20). Mae hynny'n cyd-fynd â dyfyniad McLuhan uchod sy'n disgrifio natur gymdeithasol a chyd-ddibynnol y profiad o'r cyfryngau electronig. Ac mae'n cytuno hefyd â'r safbwynt sy'n gweld y cyfryngau fel rhywbeth sy'n esblygu:

Old media are not being displaced. Rather, their functions and status are shifted by the introduction of new technologies. (Jenkins 2006: t. 14).

Mae Jenkins yn tynnu sylw at gynyddu cyfranogiad defnyddwyr yn y cyfryngau ac mae'r cysyniad hwn yn un canolog iddo. Mae'n gweld y defnyddwyr mewn sefyllfa o feddiannu lle ar y groesffordd rhwng y cyfryngau hen a newydd (2006: t. 24).

Nid yw Jenkins yn gwadu bod y gwahaniaeth rhwng y mathau o gyfryngau cyfathrebu hefyd yn ganlyniad i benderfyniadau gwleidyddol a rhai arferion cymdeithasol; fodd bynnag, mae'n cefnogi'r syniad bod rhai technolegau cyfathrebu yn hyrwyddo mwy o amrywiaeth a mwy o gyfranogiad nag eraill (2006: t. 11). Hefyd, â ymhellach yn ei ddehongliad o agwedd nodweddiadol y cyfryngau digidol, sef cydgyfeiriant diwylliannol. Fel arfer esbonnir cydgyfeiriant fel canlyniad datblygiad technolegol yn unig, ond dadleua Jenkins mai ei nodwedd bennaf yw ei fod yn cynrychioli newid diwylliannol sy'n digwydd yn ymennydd y defnyddwyr, wrth iddynt ymgysylltu â'r cyfryngau mewn modd newydd.

Dengys hyn ffordd i ddadansoddi rôl golygyddion a darlennydd OPG ac YS yng nghydestun tyndra rhwng hen arferion a modd newydd o ystyried y berthynas â'r cyfryngau, oherwydd '*convergence involves both a change in the way media is produced and a change in the way media is consumed*' (2006: t. 16). Mae hefyd yn cynnig modd i ddehongli strategaethau'r prosiectau wrth gyfathrebu a chyrchu (*interpellate*) eu defnyddwyr. Ym marn Jenkins:

Those silenced by corporate media have been among the first to transform their computer into a printing press. (2006: t. 210).

Mewn ffordd, mae OPG ac YS yn cyfateb i'r hyn a elwir ganddo yn fudiadau *grassroots*.

Yn ei dro, mae Carlos A. Scolari, ymchwilydd ym maes semioteg a'r cyfryngau yn Sbaen, yn dangos sut mae'r syniadau hyn i gyd yn berthnasol wrth edrych ar brosiectau cyfoes. Mae'n deall y cyfryngau fel amgylcheddau (2015) ac yn cydnabod rhagflaenwyr iddo fel McLuhan, Lewis Mumford, Harold Innis a Walter J. Ong (2010: t. 4). Yn ystod y deg mlynedd ddiwethaf, bu'n archwilio a phrofi dilysrwydd a phriodoldeb syniadau'r awduron hyn yn ei gwe-log *Hipermediaciones* (Hypergyfryngau), lle y mae'n ystyried, e.e., newidiadau ym myd cylchgronau llenyddol (2013).

1.3 Strwythur y gwaith

Ar ôl sefydlu paramedrau cysyniadol i ddadansoddi ffenomen newydd yn hanes cyhoeddiadau Cymraeg, mae'n bryd egluro trefn gweddill yr erthygl. Mae ecosystemau cymhleth OPG ac YS yn gyfryngau llenyddol sy'n cyfuno elfennau analog a digidol, ac er mwyn olrhain i ba raddau mae gafael Gutenberg yn dal yn bresennol ynddynt, ceir pennod ar yr ecosystem a phennod ar y cynhyrchydd.

Yn y bennod ar 'yr ecosystem', ceir dadansoddiad o'r gwrthrych a gynigir gan y ddau brosiect. Golyga hyn ystyried rhifynnau print cyntaf pob un ohonynt ac archwilio'r gweithgarwch ar-lein (gwefan a chyfryngau cymdeithasol) ar y pryd. Os yw datganoli a herio strwythurau hierarchaidd yn rhai o nodweddion y rhyngrwyd, mae'n bwysig edrych ar eu heffeithiau ar neges OPG ac YS fel cyfryngau.

Mewn perthynas â rôl y cynhyrchydd, bydd y ffocws ar yr hyn a olygir gan 'awdur', yn benodol i ba raddau y mae'n cyfateb i ofynion Gutenbergaid neu i'r rhai ôl-Gutenbergaid. Hefyd, mae'n edrych ar y model busnes a ddewiswyd, sef y system sy'n ei gwneud yn bosibl i'r gwrthrych gyrraedd ei ddarlennydd, gan ystyried canlyniadau datblygiad hanesyddol y broses gyhoeddi ochr yn ochr â'r system gyfalafol. Ar yr un pryd, mae'n ystyried dyfodiad y cyfryngau digidol a'r nodweddion ôl-Gutenbergaid sy'n cynnig modd arall i gyfathrebu a chynhyrchu.

Yn olaf, trwy gydol y trafodaethau hyn, edrychir ar y darlennydd fel *consumer* y gwrthrychau llenyddol-gyfathrebol dan sylw. Yng nghydestun oes Gutenberg, roedd y ffigur hwn yn ymddangos fel un unigol a phreifat a oedd wedi ymddieithrio'n amserol

ac yn ofodol oddi wrth ffigur awdur/cynhyrhydd y testunau; unwaith eto, mae'r cyfryngau digidol yn cyfleu trefniant newydd i'w ystyried. Yn y casgliadau, ceir ymdriniaeth fwy penodol â rôl y darlennydd, ei photensial a'i therfynau yng nghyd-destun ecosystemau OPG ac YS.

2. Yr Ecosystem

*Las viejas especies mediáticas deben adaptarse si quieren sobrevivir ...
Hoy toca hablar de las revistas en papel.*

(Rhaid i hen rywogaethau'r cyfryngau addasu os ydynt am oroesi ...
Heddiw rhaid i ni siarad am gylchgronau papur.)
(*Carlos Scolari 2013, Hipermediaciones*)

Mae OPG ac YS yn rhannu'r un natur, sef, cyfuniad o gyfrwng cyfathrebu a gwrthrych llenyddol printiedig-ddigidol, ond o'r man cychwyn tebyg hwn mae eu hamcanion a strwythurau wedi datblygu'n wahanol iawn.

2.1 OPG Print

Mae OPG yn cynnwys rhifyn print, gwefan, cyfryngau cymdeithasol a chylchlythyr, ond yr elfen gyntaf o'r rhestr hon – mewn fformat sy'n cyfuno cylchgrawn a phapur newydd – yw'r un ganolog i'r ecosystem. Ar y clawr ceir darlun o ddwrn caeedig ar gefndir coch ac mewn priflythrennau 'CHWYLDRO DDOE A HEDDIW' (pwyslais yn y gwreiddiol).³ Gyda'i gilydd, maent yn dwyn i gof estheteg mudiad avant-garde Marcsaidd⁴ felly gellid awgrymu bod y clawr hwn yn perthyn i bosteri chwyldroadol o gyfnod sy'n dechrau ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg⁵ ac yn symbol o wrthsafiad a herio. Y cwestiwn yw, i ba raddau y mae'r datganiad hwnnw'n cael ei adlewyrchu gan 'neges' a strwythur y cyfrwng.

³ Mae hefyd yn gyfeiriad clir at ddelwedd a ddefnyddir fel cyfarchiad i fynegi undod a chryfder: '*Together with the slogan "Red Front!" the fist became the hallmark of the communist-oriented working class.*' (Kroff a Drost 1993: t. 114)

⁴ '*Nineteenth-century materialist philosophy developed these conceptions into an anthropology that understood the hand as the instrument of active appropriation of the real world.*' (Korff 1992: t. 70)

⁵ '*The red flag is a symbol "born in struggle" during the events of 1848 and the campaign for constitutional reforms in Germany. In future the colour red would terrify the bourgeoisie ... The purpose of the new symbol was to delineate the left from the strategic logic of bourgeois and petty bourgeois groups and to encourage action. It should be borne in mind here that because this symbol emerged out of political action, it was not planned or-directed in any way: it acquired its contours from a specific local interplay of spontaneity, ritualism, protest and programme ... This points to the interplay of political meaning and spontaneous, almost wild, usage in a local revolutionary act which was characteristic of the red symbol's development.*' (Kroff a Drost 1993: tt. 113–14)

Mae'r erthyglau a ddewiswyd i gyflwyno'r rhifyn – a'r prosiect – yn cyfeirio at bynciau 'trosgynnol' y diwylliant Cymraeg: iaith, gwleidyddiaeth, llenyddiaeth a chrefydd.⁶ Dengys y clawr hefyd gategorïau cyffredinol y cylchgrawn, sef 'Dadansoddi', 'Cyfansoddi', 'Cyfweld' ac 'Adolygu'; dilyna cynnwys y cylchgrawn y drefn hon, sy'n arwydd o flaenoriaeth y cynnwys beirniadol. Ceir enwau awduron adnabyddus y byd academiaidd a llenyddol Cymraeg (e.e. Ned Thomas ac Angharad Tomos) ond hefyd awdur nodedig rhyngwladol fel Bruno Latour. Mae'r ail dudalen yn dangos enwau'r awduron sy'n cyfrannu (a'u henwau mewn llythrennau print trwm) ynghyd â theitl yr erthyglau. Ceir colofn arall sy'n rhestru'r enwau unwaith eto ac yn ychwanegu bywgraffiad byr pob un ohonynt. Dengys hyn y pwysigrwydd a roddir i ffigur yr awdur, nodwedd o ddiwylliant 'oddi mewn' i gromfachau Gutenberg. Fel dyweda Pettitt:

At the theoretical dead centre of the parenthesis, the definitive unit is the original composition, which owes nothing to other Works ... and everything to the individual creator (2007: t. 5).

Hefyd, ceir yno'r manylion cyhoeddi, sy'n cynnwys tîm niferus ac adnabyddus⁷ yn ogystal â nodyn o ddiolch i deulu T. H. Parry-Williams ac i Wasg Gomer, gan mai arwyddair y prosiect yw cwpled o'r gerdd 'Gwynt y Dwyrain'. Nid yw dewis y gwynt fel trosiad yn syndod: mae'n ymwneud â chyfathrebu, mae'n elfen sy'n 'cysylltu' gofodau ac mae'n rhan o ddywediad arwyddocaol fel '*winds of change*'. Mae'n awgrymu hefyd safbwynt rhyngwladol ar y materion a drafodir yn nhudalennau OPG a bwriad i roi Cymru mewn cyd-destun y tu hwnt i Brydain Fawr.

Mae'r dylunio'n gyffredinol yn ymddangos yn broffesiynol a'r estheteg yn gysylltiedig â thraddodiad cyfryngau print cyn ymlediad y ddelwedd yn y gymdeithas. Mae'r elfen destunol yn cael y flaenoriaeth ddiamod ac nid oes sôn am elfennau eraill yr ecosystem heblaw am y clawr cefn:

Bob wythnos ar y we, bob tymor drwy'r post ac yn eich siop lyfrau lleol.
www.pedwargwynt.cymru.

Gellid dweud bod y gwrthrych argraffedig yn ddyfais sy'n sefyll ar wahân i'r ecosystem ddigidol o safbwynt ei gynnwys, ei ddylunio a'r system ddosbarthu hyd yn oed, gan ei bod yn bosibl prynu'r cylchgrawn heb danysgrifio ar-lein.

⁶ 'Sgrech yr Isymwybod Cymraeg', 'Nefyr In Iwrop?!', 'Gwlad Pwy?', 'Cofio Gwyn Thomas', 'A Oes llenyddiaeth i'n plant bellach?', stori fer newydd, 'Ai Duw yw'r broblem go iawn?'.

⁷ Llywyddion: Gwyneth Lewis, Robin Llywelyn, Ned Thomas; Llywydd Er Anrhydedd: Gwyn Thomas (1936–2016); Cyhoeddwr: O'r Pedwar Gwynt Cyf. Cyhoeddir mewn partneriaeth ag Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Bangor, gyda chefnogaeth Cyngor Llyfrau Cymru; Golygyddion: Owen Martell a Sioned Puw Rowlands – gol@pedwargwynt.cymru; Rheolwr Golygyddol a Chynhyrhydd: Mari Siôn - mari@pedwargwynt.cymru; Cynorthwydd Golygu a Chynhyrchu: Ruth Richards; Cadeirydd: Angharad Price, Prifysgol Bangor; Dylunydd: Pryderi Gruffydd. Ar wefan OPG ceir mwy o wybodaeth amdanynt. Bwrdd ymgynghorol: Jon Gower, Lefi Gruffudd, Llŷr Gwyn Lewis, Eirian James, Carl Morris, Angharad Price; Prif bartner: Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Bangor.

2.2 OPG Ar-lein⁸

Ar y we ceir cynnwys testunol tebyg i'r fersiwn print ynghyd â chrynodeb, categori/tag, amser i ddarllen a dyddiad cyhoeddi. Dengys hyn ddealltwriaeth o anghenion y we er gwaethaf nodweddion sy'n perthyn i gynnyrch llenyddol traddodiadol, sef absenoldeb hyperddolennau, lleiafswm o ddelweddau, absenoldeb cynnwys clyweledol a diffyg lle ar gyfer sylwadau o dan bob erthygl. Mae'r cylchlythyr wythnosol trwy e-bost yn tueddu i gryfhau'r ddeinameg fewngyrchol o gwmpas y cynnwys testunol a phwysigrwydd y tanysgrifiad.

Yn ôl Jenkins, '*if the work of media consumers was once silent and invisible, the new consumers are now noisy and public*' (2006: t. 19). Mae botymau *Twitter*, *Facebook* ac *Instagram*, sef gofodau lle y mae'r darllenwyr yn mynegi eu hunain mewn ffordd 'swnllyd a chyhoeddus', ar y wefan, ond nid ydynt yn chwarae rhan bwysig yn yr ecosystem. Ceir yma barhad o'r dull Gutenbergaid, sef awdur testun terfynol a gwreiddiol na all y darllenwyr ddadlau ag ef a darlennydd nad yw'n cymryd rhan yn y broses o greu prif gynnwys y prosiect. Awgryma Jenkins:

Media producers are responding to these newly empowered consumers in contradictory ways, sometimes encouraging change, sometimes resisting [it]. 2006: t. 19)

Gall ecosystem OPG fod yn enghraifft gan nad yw'n annog cymuned o'r fath ac yn ei lle mae'n anelu at gasgliad o ddarllenwyr unigol.

Mae dyluniad y wefan yn cyfeirio'n ôl at estheteg y fersiwn print a'i nawws 'tu fewn i'r cromfachau': cefndir gwyn a llythrennau du, lleiafswm o elfennau gweledol, absenoldeb cynnwys clyweledol a rhyngweithiol. Mae'r cyfuniad hwn o ddull papurau newydd cynnar a dull hanesyddol printiedig y symudiadau chwith yn ymwneud â thraddodiad y 'wasg radical' a'i bwriad o 'oleuo':

By the mid-nineteenth century ... newspapers, free from their political shackles, could now provide the platform on which citizenship and democracy could be built ... Radical newspapers [did the] catering for the political, industrial and cultural needs of working people. (Williams 2010: t. 76)

Wrth esbonio rôl y cyfryngau mewn perthynas â dinasyddiaeth a'r maes cyhoeddus, mae Hodgkinson yn cyflwyno cyfraniad Jürgen Habermas:

He argues that the ongoing project of human emancipation is dependent on the ability of publics to participate in ongoing rational communication about matters of significance to their society and its future. (2017: t. 182)

⁸ Erbyn hyn mae cynllun gwefannau OPG ac YS wedi bod trwy rai newidiadau. Mae'r gwaith hwn yn seiliedig ar eu cynllun yn 2017, sef, o fewn blwyddyn gyntaf y ddau brosiect.

Fel y nodwyd, mae'r ddau draddodiad hyn, sef goleuedigaeth a materoliaeth hanesyddol, yn rhoi lle canolog i feddwl beirniadol, rhesymol, haniaethol a nodweddiadol o lythrennedd oes Gutenberg. Nid yw'n syndod felly bod disgrifiad cryno OPG yn ei gyfrifon ar-lein yn honni ei fod yn 'gweld y byd trwy lyfrau', na'r safle ymylol ar y wefan a roddir i'r cyfrifon hyn. Gwelir yma enghraifft o ddatganiad McLuhan bod pob cyfrwng newydd yn cynnwys cyfrwng arall neu hen gyfrwng (2002: t. 8).

O ran system ddsbarthu'r ecosystem mae dau benderfyniad golygyddol yn denu sylw. Yn gyntaf bod y prosiect yn apelio at y darlennydd fel cyfrannydd ariannol. Pwysleisir pwysigrwydd tanysgrifio, oherwydd hebddo, ni all darllenwyr weld pob erthygl:

Mae llawer iawn o'r deunydd ar ein gwefan ar gael yn rhad ac am ddim i bawb. Ond er mwyn ceisio sicrhau dyfodol llewyrchus i'r cylchgrawn, dim ond tanysgrifwyr sydd yn cael darllen popeth. (<https://pedwargwynt.cymru/dadansoddi/gol/gwynt-y-dwyrain1>)

Golyga hyn brofiadau gwahanol o'r gwrthrych i rai darllenwyr, sy'n datod y syniad o gymuned gyfartal ac yn cyfeirio eto at agwedd unigolyddol a rôl y darlennydd/tanysgrifiwr. Yn ail, ochr yn ochr ag ISSN (*International Standard Serial Number*) y cylchgrawn, mae gan y prosiect fath o drwydded nodweddiadol o economi marchnad lle y mae eiddo preifat yn un o'r hawliau sylfaenol. Credir yn aml bod hawliau'r awdur a hawliau masnachol yr un peth, a hynny, yn bennaf, oherwydd y ffordd y mae cynhyrchu a derbyn llenyddiaeth trwy gyfrwng y peiriant argraffu wedi'i gydblethu'n hanesyddol â datblygiad y system farchnad gyfalafol. Golyga hyn ddeall cyfansoddiadau fel rhai gwreiddiol, unigol, annibynnol, sefydlog a chanonaidd (Pettitt 2007: t. 2) y gellir eu troi'n nwyddau. Yn ystod yr ugeinfed ganrif, cafodd y drefn hon ei herio gan gysyniadau fel rhyngdestunoldeb (Mikhail Bakhtin, Roland Barthes), marwolaeth yr awdur (Bakhtin, Barthes, Michel Foucault), cudd-wybodaeth ar y cyd (Pierre Lévy) a gwerthfawrogiad o weithgaredd y darlennydd (Umberto Eco). Bellach mae mudiadau fel Creative Commons a Copyleft yn eu hadlewyrchu gan gynnig ffordd amgen i drwyddedu gweithiau diwylliannol:

Creative Commons helps you legally share your knowledge and creativity to build a more equitable, accessible, and innovative world ... [it] provides free, easy-to-use copyright licenses to make a simple and standardized way to give the public permission to share and use your creative work—on conditions of your choice. (Creative Commons 2019)

O dan y math hwn o drwydded, cydnabyddir hawliau awduraeth, ac yn dilyn y cysyniad bod pob gwaith creadigol yn rhan o rwydwaith rhyngdestunol hanesyddol, rhoir cyfle i eraill i ddefnyddio a datblygu'r gwaith dan sylw. Dewisodd OPG drwyddedu ei gynnwys mewn ffordd sy'n ymddangos yn gyson â phenderfyniadau traddodiadol eraill a grybwyllwyd uchod.

2.3 YS Print

O dan enw amlystyr fel ‘Y Stamp’ mae’r prosiect hwn yn dwyn i gof syniadau fel ‘gwneud argraff’ a gwrthrychau fel inc a llythyrau, sef rhai â chysylltiad amlwg â diwylliant llythrennedd. Lansiodd YS ei rifyn cyntaf yng ngwanwyn 2017 ac fel OPG mae’n cynnig tri rhifyn printiedig y flwyddyn yn ogystal â chynnwys newydd wythnosol ar y we. Ond yn fuan ymddengys sawl gwahaniaeth yn y modd y trefnir yr ecosystem.

I ddechrau, mae’r strwythur yn seiliedig ar draddodiad rhyngwladol y ffansin a chylchgronau llenyddol prifysgolion Cymru. Mae ffansin yn fath o gyhoeddiad a grëir o gwmpas ffenomen ddiwylliannol benodol gan griw sydd â’r bwriad o rannu’r diddordeb hwnnw:

Fanzine culture comprised an earlier version of what [Henry] Jenkins later was to call ‘participatory culture’ (2006; 2008). Entry barriers to producing or contribution to ‘zines were low and the boundary between production and consumption thoroughly blurred in an ongoing network of fanzine conversations whose participatory, DIY character contrasted with the operation of commercial niche media (Jenkins 1992). And it is clear that fanzines played a substantial role in constructing communities. (Hodkinson 2017: t. 213)

Adlewyrcha hyn fath o gyhoeddiad â naws gymunedol sydd ond yn bosibl gydag adeiladwaith o gefnogwyr i’w gynnal, rhai sy’n ddarllenwyr *ac* yn awduron ar yr un pryd. Mae agwedd anffurfiol y ffansin yn golygu nad yw dylunio graffig ‘caboledig’ yn cael lle blaenllaw, fel y gwelir yn y rhifyn hwn. Elfen arall sy’n gwahaniaethu YS wrth OPG yw presenoldeb delweddau/lluniau niferus a’u lle pwysig yng nghynllun y tudalennau, er bod y testun yn parhau i fod yn ganolog. Mae’r lluniau hyn yn ddu a gwyn, a gellir esbonio hyn fel ffordd o gadw’r costau argraffu i lawr, sy’n gysylltiedig â nodwedd arall o’r ffansin, sef nad yw cyhoeddwy na chyfranwyr yn cael eu talu am eu gwaith. Mae’r ffansin fel arfer yn cylchredeg am ddim neu am bris sy’n talu am y costau argraffu yn unig. Yn dilyn y patrwm hwn, mae pris rhifyn print YS yn isel (£4.00), ac nid oes hysbysebion na system danysgrifio neu gais am gyfraniad ariannol systematig. Ar ben hynny, ac yn hynod o bwysig, mae fersiwn PDF o’r rhifyn print ar gael am ddim ar y we.

Ar y clawr, gwelir patrwm o stampiau post mewn gwahanol liwiau. Fel y dywedir uchod, mae’r enw ‘Y Stamp’ a’r gwrthrychau materol a ddelweddir yn elfennau polysemig: cyfeiriant at y gwrthrych postio, at y gwrthrych sy’n defnyddio inc er mwyn gwneud argraff neu at y syniad o ‘wneud gwahaniaeth’ mewn cyfnod/yn y byd. Maent oll yn gysylltiedig felly â phynciau cyfoes fel cyfathrebu, teithio, cymdeithasu, cyfryngau, gwleidyddiaeth a chelfyddydau. Ond hefyd maent yn cyfeirio at wrthrych a diwylliant (inc, papur, printio, llawysgrifau, llythyrau) sy’n edrych fel pe baent ar fin diflannu. Serch hynny, mae poblogrwydd *Instagram filters* a chynnydd gwerthu finyls, *polaroid cameras* a dillad *vintage*, er enghraifft, yn awgrymu rhyw fath o nostalgia ymhlith y cenedlaethau newydd am wrthrychau a diwylliant y gorffennol.

Ceir hefyd ar y clawr rywfaint o wybodaeth ynghylch y cyhoeddiad, sef y cwmni argraffu a'r dylunydd (un o'r golygyddion), a bod gan y cylchgrawn hawlfraint. Nid oes ISSN ganddo, sy'n cyd-fynd unwaith eto ag arddull 'answyddogol' y ffansin. Tu fewn, ymddengys nodweddiad sylfaenol yr ecosystem gyfan, fel rhestr o'r cynnwys o dan y categorïau Golygyddol, Y Labordy, Ail-Bobi Jones, Adolygiadau ac Y Stampwyr, ynghyd ag enw pob erthygl a'i hawdur. Yn arwyddocaol, nid oes gwybodaeth ychwanegol am yr awduron, ond ceir gwybod pwy ydynt neu beth yw eu cyfraniad i'r maes ar dudalen *olaf* y cylchgrawn. Gallai hyn gyfeirio at 'fenter gymunedol' y cyfrwng, ond hefyd at le'r golygyddion a'r awduron yn y maes llenyddol (trafodir hyn yn ddyfnach yn y bennod nesaf). O dan y mynegai, ceir enwau pedwar aelod y tîm golygyddol⁹ yn ogystal â'r ffyrdd i gysylltu â nhw a chael hyd i gynnwys y prosiect, sef gwefan, cyfrifon *Twitter* a *Facebook*, a chyfeiriad e-bost. Yn yr adran olygyddol, ceir tri is-bennawd arwyddocaol: yn gyntaf sonnir am 'llwyfan newydd' a 'chroeso i *bawb*' (pwyslais yn y gwreiddiol) ac maent yn eu cysylltu eu hunain â chyhoeddiadau fel *Tu Chwith* a *Chyffres y Beirdd Answyddogol*. Yn ail, ceir yr is-bennawd 'Cywirdeb Ieithyddol', lle mae'r ddadl ganolog hon i faes llenyddol Cymru yn cael ei defnyddio i sefydlu llinell olygyddol. Mae teitl y drydedd adran, 'Y Dyfodol', yn pwysleisio mai'r hyn sydd eto i ddod sy'n bwysig, ac felly nad yw 'diffyg profiad' yn broblem, a hynny wrth egluro safle'r golygyddion yn erbyn 'ceidwadaeth' ac yn cyfeirio'n uniongyrchol at y cyfryngau digidol (2017: t. 7).

Yn arwyddocaol hefyd, mae geiriau cyntaf yr erthygl hon yn cynnwys cydnabyddiaeth o bwysigrwydd y darlennydd: '... heboch chwi, ni fyddai'r un pwrpas i'n bodolaeth ...' (2017: t. 6), yn ogystal â'r paragraff olaf: 'Rwy'ti, yn anad neb, yn allweddol i'n gallu i wneud hynny ...' (t. 7). Wedyn, trwy gydol y rhifyn, ceir arwyddion sy'n gwahodd y darlennydd i ymweld â'r wefan yn ogystal â chyfrannu at y cynnwys: galwad i 'artistiaid i arddangos eu gwaith ar [eu] cloriau' (t. 20, t. 24). Mae ystamp.cymru ac @ystampus ar frig pob tudalen, sy'n atgoffa'r darlennydd yn gyson am dri pheth: bodolaeth ochr ddigidol yr ecosystem, sianeli i gyfathrebu'n uniongyrchol â'r golygyddion, a modd i gyfrannu at YS.

Mae hyn yn arwain at ddau gasgliad rhagarweiniol: yn gyntaf, bod YS yn strwythuro elfennau'r ecosystem mewn ffordd fwy cyd-ddibynnol nag OPG; yn ail, bod YS yn creu math o amgylchedd sy'n cymryd cyfraniad y darlennydd at gynnwys y cyfrwng yn ganiataol, h.y. rhagdybir bod y darlennydd yn derbyn a defnyddio'r cylchgrawn ond eu bod *hefyd* yn ei gynhyrchu. Hyd yn hyn mae'n edrych fel pe bai YS yn ei chael yn haws nag OPG i ddianc o afael Gutenberg.

2.4 YS Ar-lein

Mae gwefan YS yn symlach na gwefan OPG ond mae ganddi le canolog i ffrwd *Twitter* a chwmwl tagiau. Ceir pum tudalen, sef 'Hafan', 'Amdanom', 'Addunedau', 'Cysylltu' a 'Blog'. Yn 'Hafan' mae'r cynhyrchwyr yn diffinio'r prosiect fel 'e-gylchgrawn llenyddol' a cheir

⁹ Elan Grug Muse, Miriam Elin Jones, Iestyn Tyne, Llŷr Titus, myfyrwyr ar y pryd yn Mhrifysgol Abertawe, Prifysgol Aberystwyth a Phrifysgol Bangor. Erbyn dechrau 2019 gadawodd Miriam Elin Jones y tîm ac ymunodd Esyllt Lewis, Prifysgol Caerdydd, yn ei lle.

hyperddolen i lawrlwytho dogfen PDF y cylchgrawn am ddim. Yn ‘Amdanom’, maent yn esbonio eu ‘bwriad o gynnig llwyfan newydd i lenyddiaeth yn y Gymraeg, gan gyhoeddi rhyddiaith, barddoniaeth, erthyglau, cyfweiliadau, adolygiadau a mwy’ (<https://www.ystamp.cymru/amdanom>). Mae ‘Addunedau’ yn fanifesto sy’n annog darllenwyr i ‘gysylltu, cyfrannu a chreu’ (<https://www.ystamp.cymru/addunedau>), ac yn ‘Blog’ ceir cynnwys newydd wythnosol.

Mae gan YS gyfrifon ar *Facebook*, *Twitter*, *Instagram* a *YouTube*. Yn y disgrifiad/bywgraffiad cryno ar *Twitter* gellir darllen: ‘Rhoi ein stamp ein hunain ar lenyddiaeth Gymraeg a Chymreig’ (<https://twitter.com/ystampus>),¹⁰ a hwn yw’r cyfrif a ddefnyddir amlaf i rannu cynnwys a ‘sgwrsio’ gyda dilynwyr/darllenydd. Mae hyn yn enghraifft o esblygiad y cyfryngau (Fidler 1997: t. 16): o ‘hen gyfrwng’ fel cylchgrawn llenyddol neu ffansin daw cyfrwng newydd i’r golwg, un sy’n cyfuno eu nodweddion traddodiadol â phosibiliadau a gynigir gan y rhyngrwyd.

Gellir dadlau felly fod strwythur cyd-ddibynnol ac ar-y-cyd YS yn cynnig amgylchedd sy’n tueddu i fod yn ôl-Gutenbergaid wrth groesawu cymuned o ddarllenwyr ‘swllyd a chyhoeddus’ gan bwysleisio eu cyfraniad. Fodd bynnag, nid oes modd i’r darllenydd gyfrannu’n uniongyrchol ar y we (neu yn y cylchgrawn), sy’n golygu bod y tîm golygyddol yn dal i gadw’r pŵer o greu a churadu’r cynnwys.

3. Y Cynhyrhydd

Strategy ... [a]s a product of the habitus ... is not based on conscious calculation but rather results from unconscious dispositions towards practice. It depends both on the position the agent occupies in the field and ... the issues or questions ... which constitute the stakes of struggle in the field ...
(Johnson 1993: t. 18)

Esbonia Johnson yn ei gyflwyniad i ‘theori meysydd’ Bourdieu fod y maes diwylliannol wedi ei strwythuro ‘by the distribution of available positions ... and by the objective characteristics of the agents occupying them’ (1993: t. 16). Mae hyn yn ei gwneud yn bosibl i ddisgrifio rôl cynhyrchwyr OPG ac YS a chwmpas eu cynigion yn ogystal â rhoi cyd-destun i rai o’u penderfyniadau golygyddol, yn enwedig wrth ystyried bod:

The dynamic of the field is based on the struggles between these positions ... often expressed in the conflict between the orthodoxy of established traditions and the heretical challenges of new models of cultural practice, manifested as ... position-takings. (1993: tt. 16–17).

¹⁰ Yn ddiweddar mae *Y Stamp* wedi newid y disgrifiad i ‘Rhoi ein stamp ein hunain ar y byd celfyddydol ...’ yn dilyn newidiadau yn y tîm golygyddol.

Dengys arolwg cychwynnol fod cynhyrchwyr OPG yn meddu ar le sefydledig yn y maes diwylliannol ac academaidd Cymraeg a phrofiad ym myd cyhoeddi. Gellir dadlau eu bod yn agosach at safle canolog yn y maes ac, o'r herwydd, yn fwy tebygol o wneud penderfyniadau sy'n amlygu dylanwad traddodiad neu 'uniongreded'. Mae'r cysylltiad â T. H. Parry-Williams neu'r penderfyniadau a welwyd sy'n ffrwyth deall ei ecosystem mewn termau Gutenbergiaidd yn atgyfnerthu'r thesis hwn. Serch hynny, fel y gwelwyd hefyd, nid yw meddiannu lle canolog wedi eu hatal rhag arbrofi.

Mae YS yn ymddangos fel cynnyrch tîm golygyddol sydd newydd ddechrau 'chwarae gêm' y maes. Fel y dywed Bourdieu:

By entering the game, they tacitly accept the constraints and the possibilities inherent in that game (which are presented not in the form of rules, but rather as possible winning strategies). (1993: t. 184).

Yn y math hwn o le cychwynnol ymylol mae strategaethau'n dueddol o gynnwys elfen o risg. Y nod yw meddiannu safle mwy ffafriol, sy'n golygu symud mewn ffordd 'anuniongred' o ystyried bod y cyfalaf symbolaidd sydd 'mewn perygl' yn llai. Mae'r penderfyniad i ryddhau cynnwys y cylchgrawn am ddim ar y we a'r gwahoddiad cyson i gyhoeddi cynnwys a gynhyrchir gan ddarllenwyr yn cefnogi'r safbwynt hwn. Er hynny, mae'n rhaid cydnabod bod pob un o'r golygyddion 'oddi mewn' i'r maes eisoes gan eu bod yn rhan o system prifysgolion Cymru, wedi ennill gwobrau cydnabyddedig ac wedi cael cefnogaeth ffigurau blaenllaw (fel Menna Elfyn yn y rhifyn cyntaf ac Eurig Salisbury yn y lansiad).

Mae'n rhaid i'r ddau fath o asiantau ddefnyddio strategaethau 'priodol' wrth osod eu nod a llunio cynllun. Nesaf, trafodir cyflwyniadau timau golygyddol OPG ac YS, sef datganiadau tebyg i fanifestos *avant-garde* a phamffledi'r ugeinfed ganrif.

3.1 'Amdanom ni' OPG

Yma, mae'n ddefnyddiol ystyried yr hyn a ddywed Johnson (rhagymadrodd i Bourdieu 1993) am y brwydrau o fewn y maes llenyddol, sef nad yw'r buddiannau a'r adnoddau sydd yn y fantol bob amser yn faterol (t. 7). Meddai hefyd, '*competition among agents ... is not always based on conscious calculation. In the cultural (e.g. literary) field, competition often concerns the authority inherent in recognition, consecration and prestige*' (t. 7), sy'n hynod o berthnasol mewn maes fel y Gymraeg sydd â marchnad ar raddfa fach neu farchnad gyda '*production not aimed at a large-scale market*' (t. 7).

Mae tudalen 'Amdanom ni' OPG yn cynnwys, ar wahân i'r cynllun agored, yr hyn 'nad yw bob amser yn seiliedig ar fwriad ymwybodol'. Ceir yma elfen wleidyddol gref, yn ôl y paragraff sy'n datgan eu bod 'yn darllen, yn holi ac yn herio; yn adlewyrchu ac yn cwestiynu syniadau am y Gymru gyfoes a'i lle yn y byd' a phwyslais ar yr elfen ryngwladol. Yng nghydestun Brexit, ceisiant hepgor San Steffan a chysylltu Cymru ag Ewrop, fel petai.

Ceir hefyd gipolwg ar *habitus* y tîm golygyddol wrth iddynt ddisgrifio testunau'r

cylchgrawn fel rhai ‘deallus – nid astrus’, sydd hefyd yn amlygu targed ei brosiect, sef darlennydd a chanddo *habitus* tebyg. Mae OPG wedi ei gyfeirio at ddarlennydd sydd â chyfalaf diwylliannol penodol eisoes, un ‘deallus’ sy’n ymwneud â thrafodaeth a materion cyfoes. Mae’n *habitus* y gellir ei alw’n geidwadol mewn termau diwylliannol, gan ei fod yn gysylltiedig â phrif ddiwyddiad Cymraeg y flwyddyn, sef yr Eisteddfod Genedlaethol:

Bydd rhifynnau print yn ymddangos deirgwaith y flwyddyn – Eisteddfod, Nadolig a Gwanwyn. (OPG, 2019)

Nodwedd arall sy’n cysylltu’r cynhyrchydd hwn â chyfalaf symbolaidd sylweddol yw bod ganddo ‘bartneriaeth weithredol ag Ysgol y Gymraeg, Prifysgol Bangor, ac rydym yn derbyn grant blynyddol gan Gyngor Llyfrau Cymru’ (OPG, 2019). Fodd bynnag, er y cysylltiad â chyrff sefydledig y wlad (rhai gyda ‘*recognition, consecration and prestige*’), chwiliant am le ‘newydd’ yn y maes. Maent am gyhoeddi ‘gwaith beirniadol a chreadigol newydd ... a cheisi[ant] annog trafodaeth fywiog, ddeallus’ wrth ddisgrifio eu hunain fel ‘cwmni annibynnol’. Mae’r paragraff olaf yn estyn gwahoddiad i ‘hysbysebu yn y rhifyn print’ ac i ‘danysgrifio i’n cylchlythyr’. Dim ond ar y diwedd daw gwahoddiad i ‘gynnig syniad am erthygl neu gydweithrediad o fath arall’. Yn fyr, mae’r berthynas â’r darlennydd yn un gonfensiynol sy’n dilyn patrwm sefydledig y maes llenyddol, ac sy’n ei ddychmygu fel unigolyn, derbynnydd cynnwys, a chyfrannydd ariannol yn bennaf.

3.2 ‘Amdanom’ ac ‘Addunedau’ YS

Mae testunau fel ‘Amdanom’ ac ‘Addunedau’ ym mlog YS hefyd yn amlygu amcanion y prosiect ac ar yr un pryd yn rhannu gwybodaeth ymhlyg. Yn ‘Amdanom’ y strategaeth bwysicaf yw creu lle ‘i eraill’ wrth greu lle ar eu cyfer ‘eu hun’: ‘Dyma e-gylchgrawn newydd sbon, gyda’r bwriad o gynnig llwyfan newydd i lenyddiaeth yn y Gymraeg, gan gyhoeddi rhyddiaith, barddoniaeth, erthyglau, cyfweiliadau, adolygiadau a mwy’ (<https://www.ystamp.cymru/amdanom>). Yn debyg i OPG ceir cyfuniad o waith creadigol a beirniadol, ond rhaid tynnu sylw at ddau fater: blaenoriaeth y cynnwys creadigol a’r label ‘e-gylchgrawn’. Mae’r dewisiadau hyn, sy’n pwysleisio elfen ôl-Gutenbergaid yr ecosystem, yn cael eu hatgyfnerthu gan y datganiad ‘Ynghyd â chyhoeddi ar y wefan, bwriadwn hefyd gyhoeddi tri rhifyn PDF i’w lawrlwytho yn ystod y flwyddyn ... ’ (ibid.). Ar y naill law, mae’r cynhyrchydd hwn yn dychmygu darllenwyr sy’n derbyn llenyddiaeth ar y sgrin ac sy’n fwy tebygol felly o rannu cynnwys ar-lein. Ar y llaw arall, ac efallai oherwydd steil ffansin y prosiect, mae’n golygu math o berthynas sy’n canolbwyntio ar botensial y darlennydd fel awdur: ‘Os oes gennych rywbeth i gyfrannu, gwnewch!’ (ibid.). Edrycha fel pe bai’r golygyddion yn penderfynu creu lle iddynt eu hunain gan ddilyn un o reolau pwysicaf y maes llenyddol: ‘*a collective disavowal of commercial interests and profits*’ (Bourdieu 1993: t. 75). Ond hefyd mae hyn yn gysylltiedig â’r adnoddau sydd ar gael i gystadlu o fewn y maes:

For the author ... [or] the publisher ... , the only legitimate accumulation consists in making a name for oneself, a known, recognized name, a capital of consecration implying a power to consecrate objects ... or persons ... and therefore to give value, and to appropriate the profits from this operation. (1993: t. 75)

Yn ‘Addunedau’ mae’r nod hwn o ‘gasglu pŵer i gysegru gwrthrychau a phobl’ yn dod i’r golwg unwaith eto. Yn nhermau Bourdieu hefyd, gellid disgrifio safle YS fel ‘*the striving artist position*’ (1993: t. 16). Ceir datganiad fel ‘Bwriadwn roi llwyfan i AMRYWIAETH llenyddol a chelfyddydol drwy gyfrwng y Gymraeg – lleisiau amgen, lleisiau ifanc, lleisiau lleiafrifol, lleisiau o bob ban byd’ [pwyslais yn y gwreiddiol] (<https://www.ystamp.cymru/addunedau>), neu ‘Cloddio am waith a anghofwyd gan y status quo’ (ibid.). Fel arfer, mae sefyllfa fel hon yn cyd-fynd â strategaethau a hunanleoli anunionged: ‘Nid oes yn rhaid wrth sêl bendith beirniaid eisteddfodol’ (ibid.), neu ‘Mae mwy nag un fath o farddoniaeth -nid ydym am barhau gyda gwneud fetish o gerddi caeth- a dathlu rhyddiaith sy’n mentro tu hwnt i rigol realaeth’ (ibid.). Fel yn OPG ceir hefyd elfen wleidyddol, ond o fath arall: DATHLU pob math o Gymraeg, boed yn enfys ieithyddol frith a thafodiaith neu’n gywir gywrain ac yn gyfoethog o eiriau mawrion.’ (ibid.) [pwyslais yn y gwreiddiol]. Dewisa YS, unwaith eto, safle heriol ac anunionged ar gonfensiynau’r maes llenyddol Cymraeg o ran yr iaith ysgrifenedig. Yng nghyd-destun Cymru ac wrth ddilyn dull Bourdieu o gategoreiddio’r maes llenyddol, mae’n bosibl y ceir yma safbwynt sy’n deall celf fel ‘*art for art’s sake*’ (Bourdieu 1993: t. 36), tra byddai fframwaith OPG yn gysylltiedig â ‘*social art*’ (t. 166) i raddau, o ystyried rôl ganolog gwleidyddiaeth a grybwyllwyd.

Yn olaf, fel y dengys y gwahoddiad i gyfrannu gwaith creadigol, dychmyga YS ddarllenwyd sy’n gallu symud o ‘ochr arall y dudalen’ i mewn i’r prosiect. Mae hyn yn rhoi amlygrwydd a rôl newydd i ffigur olaf y ‘gadwyn’ arferol (cynhyrchu, dosbarthu, defnyddio/darllen) gan gyhoeddi cynnwys sy’n cylchredeg: ‘Bwrw ati i GREU gwaith waeth pa amodau a’i RANNU gydag [*sic*] unrhyw adnoddau sydd ar gael i ni’ (<https://www.ystamp.cymru/addunedau>) ac ‘Ymunwch gyda [*sic*] ni. Cysylltwch. Cyfrannwch. Crëwch’ (pwyslais yn y gwreiddiol) (ibid.). Mae’r strategaeth hon – sydd o bosibl yn ymwneud â *habitus* y tîm – yn adeiladu cymuned o ddarllenwyr/cynhyrchwyr sydd â digon o bŵer i gyfrannu tuag at gyfreithloni’r gwrthrych. Mae trydar, aildrydar, rhannu ar *Facebook*, neu hoffi ar *Instagram* yn creu symudiad deublyg o gydnabyddiaeth a lledaeniad sy’n helpu’r fenter i feddiannu lle ‘ehangach’ yn y maes.

Wrth ystyried maint y maes llenyddol yng Nghymru, mae’n anodd diffinio ar gyfer y ddau brosiect gofod gweithredu nad yw’n gorgyffwrdd. Mae’r ddau dîm hefyd yn rhanu’r bwriad o ‘herio’r sefydliad’, y gwahaniaethau rhyngddynt yw sut maent yn diffinio’r sefydliad a’r modd i’w herio. Fel y gwelwyd, bydd hynny’n dibynnu ar y safle o fewn y maes ochr yn ochr â’r *habitus* a’r cyfalaf symbolaidd a feddiannir gan bob un o’r timau.

3.3 Model cyhoeddi

*'Symbolic goods are a two-faced reality,
a commodity and a symbolic object.'*

(Bourdieu 1993: t. 113)

Wrth fyfyrio am ddyfodol y cylchgrawn printiedig, mae Scolari (2013) yn sôn am fath newydd o gyhoeddiad, sef 'y rhai sydd wedi addasu i amodau presennol ecoleg y cyfryngau, ac wedi llwyddo i greu *niche* arbennig'. Mae'n eu disgrifio fel y rhai a gafodd eu 'dylunio a'u hargraffu'n dda, gyda chynnwys o ansawdd uchel a phresenoldeb cyflenwol mewn cyfryngau eraill megis y we', disgrifiad perthnasol i OPG ac YS. Ym marn Scolari (2013):

Todas estas publicaciones recuperan las mejores experiencias editoriales del pasado para proponer contratos de lectura ... radicalmente diferentes al del producto tradicional online y al de la clásica revista semanal. Por otro lado, estas publicaciones viven con naturalidad su doble vida en el mundo analógico y el digital: no se canibalizan sino que conviven y realimentan entre sí en un nicho transmedia.

(Mae'r cyhoeddiadau hyn yn adennill y profiadau cyhoeddi gorau o'r gorffennol i gynnig cytundebau darllen ... gwahanol iawn i'r cynnyrch ar-lein traddodiadol a'r cylchgrawn wythnosol clasurol. Ar y llaw arall, [maent] yn byw'n naturiol fywydau dwbl analog a digidol: nid ydynt yn canabaleiddio ei gilydd, yn hytrach maent yn cyd-fyw ac yn porthi ei gilydd mewn cilfach trawsgyfryngol.) (Cyfieithiad Sara Borda Green.)

Fel y nodwyd uchod, y bywyd dwbl hwn yw'r hyn sy'n gwahaniaethu OPG ac YS oddi wrth gyhoeddiadau tebyg eraill yng Nghymru ar hyn o bryd. Mae chwilio am *niche* yn y farchnad yn nodweddiadol o'r ddau brosiect dan sylw yma, sef apelio at ddarllenwyr sydd am ddefnyddio (*consume*) cyhoeddiad llenyddol cyfoes yn Gymraeg gyda chynnwys beirniadol a chreadigol. Ond hefyd mae'n bwysig nodi mai darllenwyr â llythrennedd digidol fyddai hwn. Mae hyn yn cyfateb i ddadansoddiad Bourdieu (1993) o farchnad y nwyddau symbolaidd, lle mae'r meysydd llenyddol ac economaidd yn cydgyfarfod. Mae'r farchnad yn trawsnewid mynegiadau llenyddol yn nwyddau, darllenwyr yn brynwyr, a chrewyr yn gynhyrchwyr. Gwelir yma'r paradocs o safbwynt y crëwyr:

The ending of dependence on a patron ... tends to increase the liberty of writers and artists ... however ... this liberty is purely formal; it constitutes no more than the condition of their submission to the laws of the market of symbolic goods ... (Bourdieu, t. 114)

Nid yw OPG nac YS yn gallu dianc rhag y realiti hwn, a deuant i wahanol benderfyniadau ynglŷn â'r model cyhoeddi (busnes) gorau er mwyn dod o hyd i'w lle yn y *niche* a

ddisgrifiwyd. Gyda strategaeth fwy confensiynol sy'n cyfateb i'w safle yn y maes caiff OPG ei ariannu mewn tair ffordd: cymhorthdal gan Gyngor Llyfrau Cymru, hysbysebion a thanysgrifiadau. Mae'r lefel uchel o gyfalaf symbolaidd sydd yn y fantol yn caniatáu i OPG anelu at elw ariannol (cymedrol). Ond er mwyn ennill lle yn y farchnad, yn ôl Bourdieu, mae'r 'cynhyrchwyr dominyddol' yn gorfod 'troi at strategaethau tanseiliol' (1993: t. 83). Mae cyfuno cynnwys printiedig y mae'n rhaid talu amdano â pheth cynnwys ar-lein am ddim, yn enghraifft o hyn.

Yn sgil ei le newydd yn y maes a'i lefel o gyfalaf symbolaidd, mae YS yn cynnig yr holl gynnwys yn rhad ac am ddim, heblaw am y fersiwn printiedig. Ond â ymhellach wrth gynnig ar yr un pryd fersiwn o'r rhifyn print i'w lawrlwytho am ddim. Nid yw'n derbyn cymhorthdal gan sefydliad cyhoeddus, ac ni noddir ef gan gwmni preifat. Edrycha fel pe bai'n fwy priodol ar hyn o bryd i'r cylchgrawn gronni cydnabyddiaeth nag elw economaidd. Ond os am ddilyn y dacteg ffansin hon, dylid nodi rhybudd Bourdieu bod '*beating the dominant groups at their own game by demanding that they respect the fundamental law of the field, a denial of the "economy", can only work if it manifests exemplary sincerity in its own denial*' (1993: t. 84). Fel ym mhob achos o'r fath, amser a ddengys.

4. Casgliadau

Mae OPG ac YS yn sefydlu ecosystemau gwahanol ac yn defnyddio strategaethau amrywiol yn dilyn eu lle yn y maes llenyddol, eu cyfalaf symbolaidd a'u *habitus*. Ar y naill ochr, mae OPG yn ymddangos fel yr un mwyaf confensiynol o'r ddau: mae'n pwysleisio'r elfen brintiedig, mae'n cynnig 'gweld y byd trwy lyfrau', mae'n cael cymhorthdal, hysbysebion a thanysgrifiadau ac mae'n trwyddedu'r cynnwys o dan hawlfraint. Mae'r rhain i gyd yn nodweddion sy'n ddyledus i ddylanwad y diwylliant a'r diwydiant argraffu. Fodd bynnag, mae ganddo wefan broffesiynol sy'n cael ei diweddar'u'n gyson a chyfyngau cymdeithasol, elfennau newydd ym myd cylchgronau llenyddol sefydledig yng Nghymru.

Ar yr ochr arall mae YS yn ymddangos fel ecosystem sydd ag elfennau printiedig a digidol cyd-ddibynnol diolch i draddodiad y ffansin ac sydd yn meddu ar nodweddion o'r diwyllianau cyn ac ôl-Gutenbergaid. Mae'r cynnwys yn cael ei rannu am ddim ar y we heb gymorth ariannol swyddogol na hysbysebion. Ymddengys fod y strategaeth hon yn cyfateb i *habitus* ei olygyddion fel cenedlaeth sydd, mae'n debyg, yn fwy ymwybodol o bosibiliadau'r rhyngrwyd; hefyd mae'n perthyn i gyfalaf symbolaidd sy'n adlewyrchu eu safle cychwynol yn y maes. Er hynny, dewisodd YS drwyddedu'r rhifyn printiedig o dan hawlfraint, penderfyniad sy'n dod â'r prosiect yn ôl i mewn i gromfachau Gutenberg.

Mae'r berthynas rhwng y math o ddarllenydd a ddychmygwyd a'r math o drwydded a ddewiswyd yn haeddu cael ei datblygu. Mae OPG yn portreadu darllenydd sy'n disgwyl derbyn cynnwys 'deallus ond nid astrus' (beirniadol yn bennaf), ac sy'n barod i dalu amdano; un sy'n ymddiddori mewn dadleuon cyfoes ac yn gwerthfawrogi gwrthrych printiedig o ansawdd broffesiynol. Y mae'r darllenydd hwn yn aros yn ei rôl fel defnyddiwr; nid yw'n ddisgwylidig y bydd yn cyfrannu tuag at y cynnwys na dadlau'n gyhoeddus â'r awduron

na'r golygyddion, dim ond darllen a thanysgrifio. Mae'n ddarllenydd sy'n cydnabod y pellter rhyngddo ac awdur/golygyddion y testunau, hynny yw, un sy'n derbyn cynnwys ar ffurf 'cyfansoddiad gwreiddiol sy'n ddyledus i'r crëwr unigol am bopeth' (Pettitt 2007: t. 5). Serch hynny, mae'n bwysig nodi ei fod yn ffigwr sy'n barod i gael gafael ar y cynnwys ar-lein, ac felly, sydd â'r potensial i fod yn 'swllyd a chyhoeddus'.

Geilw YS am ddarllenydd sy'n awyddus i groesawu cynnwys llenyddol y tu allan i'r sianelau traddodiadol. Wrth roi lle canolog i'w bresenoldeb ar y we ar ffurf blog, dogfen PDF a chyfryngau cymdeithasol, mae YS yn apelio'n bennaf at y rhai profiadol yn y byd digidol. Ni ddisgwylir iddynt dalu am y cynnwys ar-lein, er y disgwylir iddynt gyfrannu'n greadigol neu feirniadol am ddim a rhannu cynnwys YS ar y cyfryngau cymdeithasol. Un o effeithiau amgylchedd o'r fath yw y ceir cymuned o ddarllenyddwyr cyhoeddus yn lle casgliad o ddarllenyddwyr unigol a phreifat. Mae'r rhain i gyd yn symudiadau sydd â rhywfaint o risg, ond gyda'r potensial i fod yn fuddiol i'r fenter. Y cwestiwn wedyn yw pa mor bell y gall y duedd hon ymestyn, hynny yw, i ba raddau y mae'n bosibl i anwybyddu confensiynau diwylliant argraffu yn y cyd-destun presennol. Mae'r penderfyniad i drwyddedu cynnwys YS o dan hawlfraint yn dangos un o'r terfynau.

Yn hyn o beth, mae penderfyniad OPG ac YS i drwyddedu eu cynnyrch fel hyn yn ddiddorol. Datblygodd yr hawlfraint yn ystod y canrifoedd diwethaf o fewn cromfachau Gutenberg, ac mae'n perthyn i system economaidd benodol lle mae'r cynnyrch llenyddol yn cylchredeg fel nwyddau (*commodities*). Ond eisoes mae profiadau ar gael sy'n anelu i gynhyrchu, dosbarthu a defnyddio cynnyrch diwylliannol o dan haelfraint (*copyleft*). Yr enghraifft glasurol yw 'Wicimedia' (*Wikimedia Foundation*), y mudiad sy'n gyfrifol am Wikipedia ac sy'n rhannu cynnwys o dan drwyddedau Comin Creu (*Creative Commons* neu CC). Mae CC yn 'sefydliad nid-ar-elw [...] gyda'r nod o ehangu'r ystod o weithiau creadigol sydd ar gael i'w rhannu'n gyfreithlon' (Wikipedia 2019). Esbonia erthygl Wikipedia fod rhai o'r rhesymau dros ei sefydlu yn ymwneud â bodolaeth diwylliant sy'n '*dominant and increasingly restrictive*':

Lessig¹¹ describes this as “a culture in which creators get to create only with the permission of the powerful, or of creators from the past” ... [and] maintains that modern culture is dominated by traditional content distributors in order to maintain and strengthen their monopolies on cultural products ... and that Creative Commons can provide alternatives to these restrictions. (Wikipedia 2019)

Mae'r datganiad hwn yn atgyfnerthu'r ddealltwriaeth o gynhyrchu diwylliannol fel rhywbeth rhyngdestunol, mae'n cwestiynu statws yr awdur ac yn gwerthfawrogi cyfraniad y darllenydd, a thrwy hynny'n ailddiffinio eu rôl. Mae'n amlygu hefyd y cyfuniad o nodweddion diwylliant

¹¹ Lawrence Lessig, academydd, cyfreithiwr ac ymgyrchydd gwleidyddol Americanaidd, yw un o sefydlwyr CC.

Gutenbergaidd a'r system gyfalafol sy'n peri trefnu'r maes diwylliannol fel diwydiant cyffredin dan reolau'r farchnad.

Yn sicr mae sawl ffactor yn effeithio ar ddewis rhwng hawlfraint neu haelfraint ond rhaid nodi ei fod yn ymwneud hefyd â sut y deallir y berthynas â'r darlennydd. Gellir awgrymu bod nodweddion OPG yn ei wneud yn llai tebygol o ddilyn y trywydd hwn oherwydd y cyfalaf symbolaidd ac economaidd sylweddol sydd yn y fantol. Er hynny ni fyddai'n amhosibl, efallai, mabwysiadu system sy'n cyfuno'r ddau. I'r gwrthwyneb, mae YS eisoes yn dangos nodweddion sy'n cyd-fynd â syniadau o'r fath. Ond er iddynt fentro chwarae â rheolau gwahanol a darparu neges arloesol gyda'i gyfrwng wedyn maent yn camu'n ôl i ddiogelwch hawlfraint a chromfachau Gutenberg.

Ar y cyfan, mae'n amlwg bod yna le eto i'r ddau brosiect arbrofi gyda phosibiliadau lluosog amgylcheddau printiedig-ddigidol. Gallai hynny digwydd os ydynt am ystyried tair agwedd allweddol: yn gyntaf, yr amodau hanesyddol a luniodd y broses cynhyrchu llenyddol; yn ail, rôl newydd y darlennydd a'r cyfleoedd masnachol amgen a gynigir gan y cydgyfeiriant diwylliannol; yn drydydd, y cwestiwn hanfodol 'beth yw neges y cyfrwng?'.

Llyfryddiaeth

- Anedd y Cynghaneddwyr (2014), <<http://www.cynghanedd.com/yrannedd/index.php>> [Cyrchwyd: 19 Gorffennaf 2017].
- Bourdieu, P. (1993), *The field of cultural production: essays on art and literature* (Cambridge: Polity Press).
- Creative Commons (2019), *What we do*, <<https://creativecommons.org/about/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Fidler, R. (1997), *Mediamorphosis: understanding new media* (Thousand Oaks, California: Pine Forge Press).
- Hodkinson, P. (2017), *Media, Culture and Society: An introduction*, ail argraffiad (London: Sage Publications Ltd).
- Jenkins, H. (2006), *Convergence culture: where old and new media collide* (New York: New York University Press).
- Johnson, R. (1993), 'Editor's Introduction. Pierre Bourdieu on Art, Literature and Culture', yn R. Johnson (gol.), *The field of cultural production* (Cambridge: Polity Press) tt. 1–25.
- Korff, G. (1992), 'From Brotherly Handshake to Militant Clenched Fist: On Political Metaphors for the Worker's Hand', *International Labor and Working-Class History*, 42, 70–81. Ar gael: <<https://www.cambridge.org/core/journals/international-labor-and-working-class-history/article/from-brotherly-handshake-to-militant-clenched-fist-on-political-metaphors-for-the-workers-hand/104FE0EA722E800C4A9515AAB648739D>> [Cyrchwyd: 30 Awst 2017].
- Korff, G. a Drost, H. (1993), 'History of Symbols as Social History? Ten preliminary notes on the image and sign systems of social movements in Germany', *International Review of Social History*, 38 (S1), 105–25. Ar gael: <<https://www.cambridge.org/core/>>

- [services/aop-cambridge-core/content/view/3FA4D0B96E4D16FE6E6353AE4109FB5A/S0020859000112325a.pdf/history_of_symbols_as_social_history_ten_preliminary_notes_on_the_image_and_sign_systems_of_social_movements_in_germany.pdf](https://aop-cambridge-core/content/view/3FA4D0B96E4D16FE6E6353AE4109FB5A/S0020859000112325a.pdf/history_of_symbols_as_social_history_ten_preliminary_notes_on_the_image_and_sign_systems_of_social_movements_in_germany.pdf)> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2017].
- Lamberti, E. (2011), 'Not Just a Book on Media: Extending The Gutenberg Galaxy', yn M. McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (Toronto: Buffalo; London: University of Toronto Press), tt. XXV–XXLV.
- Maes-e <<https://maes-e.com/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2017].
- McLuhan M. (2001), *Understanding Media* (argraffiad cyntaf: 1964) (London: Routledge).
- McLuhan M. (2011), *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (argraffiad newydd) (Toronto: Buffalo; London: University of Toronto Press).
- O'r Pedwar Gwynt, <<https://pedwargwynt.cymru/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Pettitt, T. (2007), *Before the Gutenberg Parenthesis: Elizabethan-American Compatibilities*, Media in Transition 5: Creativity, Ownership and Collaboration in the Digital Age, Plenary 1: 'Folk Cultures and Digital Cultures'. Ar gael: <http://www.academia.edu/2946207/Before_the_Gutenberg_Parenthesis_Elizabethan-American_Compatibilities> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Scolari, C. A. (2010), 'Media ecology. Map of a theoretical niche', *Quaderns del CAC* 34, vol. XIII (1), 17–25. Ar gael: <https://www.cac.cat/sites/default/files/2019-04/Q34_Scolari_EN.pdf> [Cyrchwyd: 24 Medi 2019].
- Scolari, C. A. (2013), '¿Tienen Futuro Las Revistas Impresas?' <<https://hipermediaciones.com/2013/02/17/tienen-futuro-las-revistas-impresas/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Scolari, C. A. (2015), 'Ecología de los Medios. Entornos, Evoluciones e Interpretaciones' <<https://hipermediaciones.com/2015/02/12/ecologia-de-los-medios/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Terrence Gordon, W. (2011), 'McLuhan's Compass for the Voyage to a World of Electric Words', yn McLuhan, M. (gol.), *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man* (Toronto: Buffalo; London: University of Toronto Press), tt. VII–XIII.
- Wikipedia (2019), *Creative Commons*, <https://cy.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Williams, K. (2010), *Read all about it! a history of the British newspaper* (London & New York: Routledge).
- Y Neuadd, <<http://www.yneuadd.com/>> [Cyrchwyd: 19 Gorffennaf 2017].
- Y Stamp, <<https://ystamp.cymru/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].
- Y Twll, <<https://ytwill.com/>> [Cyrchwyd: 26 Gorffennaf 2019].